

4-*Türkçe Sözlük*'te *at-* fiiliyle kurulan anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiiller

Sıla GEN KAYA¹

APA: Gen Kaya, S. (2022). *Türkçe Sözlük'te at-* fiiliyle kurulan anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiiller. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (26), 64-89. DOI: 10.29000/rumelide.1073840.

Öz

Bir isim unsuru ve *at-* fiiliyle kurulan birleşik fiiller bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Bu fiil ile oluşturulan birleşikler Korkmaz'ın ifadesiyle "anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş" olarak adlandırılmaktadır (Korkmaz, 1998, s. 5; 2007a, s. 46-47; 2007b, s. 153). Çalışmada, birleşik fiil ve yardımcı fiile ilişkin çeşitli görüşler aktarılmış; *at-* fiiliyle kurulan anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiillerin *Türkçe Sözlük'te* (2011) yer alan tanımları ile birlikte bir dökümü verilmiş; söz konusu birleşikler isim unsurunun kökeni ve fiil-tamlayıcı ilişkisi bakımından incelenmiş ve sayısal veriler ışığında değerlendirilmiştir. Çalışmanın örneklemini *Türkçe Sözlük'te* (2011) *at-* fiili ile kurulan anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiiller oluşturmuştur. Veri toplama aşamasında *Türkçe Sözlük* (2011) taranarak bu fiille kurulmuş olan anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiiller derlenmiştir. *At-* fiili ile kurulan birleşiklerde kullanılan yabancı unsurların yoğunluğu hakkında fikir vermesi amacıyla söz konusu birleşik fiiller isim unsurunun kökeni açısından değerlendirilmiştir. *At-* fiili, Türkiye Türkçesinde kullanılan çok anlamlı fiillerden biridir. Fiillerin çok anlamlılık kazanmasında etkili olan nedenlerden biri fiillerin istemi yani tamlayıcılarıdır (Doğan, 2011, s. 94-107). *At-* fiilinin birlikte kullanıldığı tamlayıcıyla olan ilişkilerinin ortaya çıkmasını sağlamak amacıyla fiil-tamlayıcı ilişkisi üzerinde durulmuştur. Çalışmanın amacı, *at-* fiili ile kurulan anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiillerin dökümünü yaparak söz konusu birleşikleri isim unsurunun kökeni ve fiil-tamlayıcı ilişkisi yönünden incelemek, bu fiilin ve isim unsurlarının birleşik yapılar içerisindeki isteme dayalı anlamsal ve söz dizimsel kullanım özelliklerini yansıtmaktır.

Anahtar kelimeler: Birleşik fiil, anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiil, tamlayıcı, fiil-tamlayıcı ilişkisi

Semantically fused and idiomatized compound verbs formed with the verb *at-* in *Türkçe Sözlük*

Abstract

Compound verbs formed with a noun and the verb *at-* constitute the subject of this study. Compounds formed with this verb are called "semantically fused and idiomatized" in Korkmaz's words (Korkmaz, 1998, p. 5; 2007a, pp. 46-47; 2007b, p. 153). In the study, various opinions about the compound verb and auxiliary verb have been given; an inventory of the "semantically fused and idiomatized" compound verbs, which are formed with the verb *at-*, together with their definitions in *Türkçe Sözlük* (2011) is given; the aforementioned compounds were examined in terms of the etymology of the noun and the verb-complement relationship. The sample of the study consists of compound verbs that have been formed with the verb *at-* in *Türkçe Sözlük* (2011), which are semantically fused and idiomatized.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı (İstanbul, Türkiye), silakaya@aydin.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-2726-9977 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 22.12.2021-kabul tarihi: 20.02.2022; DOI: 10.29000/rumelide.1073840]

During the data collection, the compound verbs that were formed with this verb in *Türkçe Sözlük* (2011) were collected. In order to give an idea about the intensity of the foreign elements used in the compounds formed with the verb *at-*, these compound verbs were evaluated in terms of the etymology of the noun element. The verb *at-* is one of the polysemous verbs used in Turkish. One of the reasons that are effective in verbs gaining polysemy is the verbs' valency, that is, their complements (Doğan, 2011, pp. 94-107). In order to reveal the relations with the complement in which the verb *at-* is used together, verb-complement relationship is emphasized. The aim of the study is to analyze the semantically fused and idiomatized compound verbs in terms of the etymology of the noun and verb-complement relationship formed with the verb *at-* and to reflect the semantic and syntactic usage features of this verb within compound.

Keywords: Compound verb, semantically fused and idiomatized compound verb, complement, verb-complement relationship

1. Giriş

Dil bilgisi çalışmalarının konularından birini oluşturan birleşik fiil, araştırmacıların çeşitli görüşleri sürdüğü alanlardan biri olmuştur. Birleşik fiil tasnifleri gözden geçirildiğinde genellikle isim + yardımcı fiil ve fiil + yardımcı fiil şeklinde bir ayrıma gidildiği görülür. Bazı araştırmacılar isim + (asıl) fiil kuruluşundaki yapılara da birleşik fiil içerisinde yer verirler (Ergin, 2009; Banguoğlu, 2004; Ediskun, 1999; Gencan, 1979; Bilgegil, 1984; Hacıeminoğlu, 1984; Korkmaz, 1998; 2007b; Karahan, 1999; Özmen, 2013; Doğan, 2017). Zeynalov, isim + yardımcı fiil kuruluşundaki yapıları birleşik fiil olarak kabul etmez (Zeynalov, 1986, s. 458). Benzer bir görüşü Baydar da dile getirmiştir (Baydar, 2013, s. 64).

Birleşik fiil, *Türkçe Sözlük*'te (2011) “ad soyundan bir kelime ile biçim ve anlam bakımından kaynaşmış bütünleşen fiil” biçiminde tanımlanmaktadır. Bu tanım, birinci unsuru fiil olan birleşik fiilleri kapsamamaktadır. Korkmaz'ın hazırladığı *Grammer Terimleri Sözlüğü*'nde birleşik fiil “ad soylu bir kelimeyle *etmek, eylemek, olmak* yardımcı fiillerinin birleşmesinden veya birer sıfat-fiil ya da zarf-fiil ekleriyle birbirine bağlanmış iki ayrı fiil şeklinin anlamca kaynaşmasından oluşmuş fiil türü” biçiminde tanımlanmaktadır. Korkmaz ayrıca “birleşik fiillerin kalıplaşma yoluyla anlam değiştirerek deyimleşmiş olan türleri” de olduğunu belirtmektedir. Bu türe *bel bağlamak* “güvenmek”, *dolap çevirmek* “hile yapmak”, *caka satmak* “hava atmak, havalı olmak” gibi örnekler verir (Korkmaz, 2007a, s. 46-47). Karaağaç, *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*'nde birleşik fiili “bir ad veya eyleme yardımcı eylemlerden biri getirilerek oluşturulan söz öbekleri” biçiminde tanımlar. Yardımcı fiiller, Türkçenin isimden fiil ya da fiilden fiil yapım ekleri gibi işlev görürler. Birleşik fiiller “isim + yardımcı eylem kaynaklı birleşik eylemler ve eylem + yardımcı eylemler” olmak üzere ikiye ayrılır (Karaağaç, 2013, s. 204).

Ergin, birleşik fiili “bir yardımcı fiille bir ismin veya bir fiil şeklinin meydana getirdiği kelime gurubu” olarak tanımlar (Ergin, 2009, s. 386). Yardımcı fiilleri “isimle birleşik fiil yapan yardımcı fiiller” ve “fiille birleşik fiil yapan yardımcı fiiller” olmak üzere iki kola ayırır. İsimle birleşik fiil yapan yardımcı fiillerin “*et-, ol-, eyle-, bulun-, yap-*” olduğunu belirtir. Bu birleşik fiillerde isim unsuru bir isim ya da sıfat-fiil olabilir. Fiille birleşik fiil yapan yardımcı fiilleri ise “*bil-, ver-, gel-, gör-, dur-, yaz-, kal-, koy- (ko-)*” biçiminde sıralar. Bu birleşik fiillerin fiil unsuru ünlü zarf-fiil ya da -Ip/-Up zarf-fiili almış bir fiildir. Her iki kolda da yardımcı fiilin birleşikte kendi anlamı ile yer almadığını, yardımcı fiil fonksiyonu ile birleşğe katıldığını ifade eder (Ergin, 2009, s. 386-387). Ergin, kimi araştırmacıların deyimleşmiş ya da anlamca kaynaşmış (Ediskun, 1999; Gencan, 1979; Bilgegil, 1984; Korkmaz, 1998; 2007b) olarak adlandırdığı birleşik fiillere değinmez.

Banguoğlu, “birleşik fiil tabanları” adı altında ele aldığı birleşik fiilleri “zarf öbeği”, “çekim öbeği” ve “bağlam öbeği” olmak üzere üç grupta inceler. Zarf öbeği olarak adlandırılan grupta *ileri sürmek*, *geri kalmak*, *yan bakmak* gibi, bir fiille ondan önce gelen bir zarfın birleşmesinden oluşan birleşik fiiller yer alır. Çekim öbeği olarak adlandırılan grupta *kar yağmak*, *yakayı kurtarmak*, *baştan çıkmak* gibi, çekim hâlinde bir isimle bir fiilin kaynaşmasından oluşan birleşik fiiller yer alır. *Et-*, *ol-*, *yap-*, *buyur-* gibi yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiillere de bu grupta yer verilir. Bağlam öbeği olarak adlandırılan grupta ise kaynaklarda tekrar grubu (Karahana, 2008) ya da ikileme (Özmen, 2013) olarak değerlendirilen *sayıp dökmek*, *sorup soruşturmak*, *gezip tozmak* gibi örnekler yer alır (Banguoğlu, 2004, s. 310-317). Kimi kaynaklarda anlamca kaynaşmış ya da deyimleşmiş olarak adlandırılan birleşik fiil örneklerinin Banguoğlu’nun sınıflandırmasında (2004) zarf öbeği, çekim öbeği ve bağlam öbeği başlıkları altında yer aldığı görülmektedir.

Deyimleşme olgusunu “bir anlam aktarımı olgusu” biçiminde açıklayan Subaşı Uzun, deyim oluşturulan unsurların metafor, metonimi, benzetme, alüzyon gibi anlam aktarımı sağlayan olaylar aracılığıyla parçaların anlamlarından farklı bir deyim anlamı aktardığını ifade eder. Subaşı Uzun’a göre *fiyat vermek*, *para vurmak*, *ilişki kurmak*, *haklı çıkmak* gibi birleşikler deyim değildir. Bu tür birleşiklerde bütünü anlamını taşıyan, gerçek anlamda kullanılan isim unsurdur. Fiil unsuru ise yan anlamı ile birleşige katılmaktadır. Bu sebeple deyim olgusunun gerektirdiği anlam aktarımı gerçekleşmez ve dolaylı anlatım özelliği göstermez. Subaşı Uzun, bu gibi yapıların *et-*, *kıl-*, *yap-* gibi yardımcı fiillerle kurulmuş birer birleşik fiil olarak düşünülmesinin daha doğru olduğunu belirtir (Subaşı Uzun, 1991, s. 30-37).

Özmen, birleşik fiilleri “isimlerle kurulan birleşik fiiller” ve “fiillerle kurulan birleşik fiiller” olmak üzere iki gruba ayırır. Birinci gruptakiler bir isim unsuru ile “*et-*, *eyle-*, *kıl-*, *yap-*, *ol-*, *bulun-*” yardımcı fiillerinden birinin art arda gelmesi ile oluşur. Özmen, asıl fiillerle kurulan, anlamca kaynaşmış ya da deyimleşmiş birleşik fiil adıyla anılan birleşikleri “deyim” olarak adlandırır ve deyimlerle birleşik fiilleri birbirine karıştırmamak gerektiğini belirtir. Deyimi oluşturan unsurlar sözcüklerin kendi anlamları dışında yeni bir anlam kazanmıştır. Özmen, deyimlerde kullanılan fiillerin kendisinden önce gelen isim unsuru fiilleştirmek için değil deyim kendisini oluşturmak için kullanıldığını ifade eder. Deyimlerdeki fiiller anlamlarıyla, yardımcı fiiller ise işlevleriyle birleşige katılır. Birleşik fiilin anlamını belirleyen isim unsurdur. Deyimlerde ise isim ve fiil unsurları anlamı birlikte oluşturur: *başına çalmak*, *beli bükülmek*, *fiyat biçmek*. Fiillerle kurulan birleşik fiilleri ise tasvir fiilleri olarak adlandırır. Bu birleşikler ünlü zarf-fiil almış asıl fiil ile *bil-*, *ver-*, *gel-*, *gör-*, *dur-*, *kal-*, *koy-* (*ko-*) yardımcı fiillerinden biriyle oluşurlar (Özmen, 2013, s. 88-89).

Ediskun, “bileşik fiiller”i “iki ya da daha çok fiilden oluşmuş bileşik fiiller”, “bir ortaç ile *ol-* yardımcı fiilinden oluşmuş bileşik fiiller”, “isim kök ya da gövdesinden bir kelime ile *et-*, *eyle-*, *kıl-*, *buyur-*, *ol-* yardımcı fiillerinden biriyle oluşan birleşik fiiller” ve “anlamca kaynaşmış bileşik fiiller” olmak üzere dört grupta inceler. Anlamca kaynaşmış birleşik fiillerin fiil unsurunun (*hasta düşmek*, *laf atmak* gibi) ya da hem fiil hem de isim unsurunun (*kafa tutmak*, *boy ölçüşmek* gibi) kendi sözlük anlamı dışında kullanıldığını belirtir (Ediskun, 1999, s. 228; s. 246).

Gencan, “bileşik eylem” olarak adlandırdığı birleşik fiilleri “kurallı bileşik eylemler”, “anlamca kaynaşmış bileşik eylemler” ve “deyim biçiminde öbekleşmiş eylemler (eylem öbekleri)” biçiminde tasnif eder (Gencan, 1979, s. 310). Tasvir fiilleri ile kurulan birleşik fiiller ile yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiiller ilk grupta yer alır. Gencan *et-*, *ol-*, *eyle-*, *kıl-* fiillerini yardımcı fiil olarak sıralar. *Bul-* ve *buyur-* fiillerinin ise yardımcı fiil görevinde kullanıldığını ifade eder. *Alıkoymak*, *elvermek*, *hasta düşmek*, *hoş*

görmek gibi örnekler “anlamca kaynaşmış bileşik eylemler” grubunda yer alır. Gencan, bu gruptaki birleşiklerin her iki unsurunun ya da yalnızca fiil unsurunun kendi anlamı dışında kullanıldığını belirtir. *Gönül vermek, yüzüsu dökmek, baştan çıkmak* gibi deyimler ise Gencan'ın tasnifinde üçüncü grupta yer alır (Gencan, 1979, s. 310-328).

Bilgegil, birleşik fiilleri “yardımcı fiiller ve onlarla teşkil olunan bileşik fiiller”, “iki fiilin birleşmesiyle teşkil olunan bileşik fiiller” ve “kaynaşma yoluyla teşkil edilen bileşik fiiller” olmak üzere üç gruba ayırır. *Hasta düşmek, eziyet çekmek, yorgun düşmek* gibi örneklerin yer verildiği üçüncü grup anlamca kaynaşmış ya da deyimleşmiş birleşik fiilleri kapsar. Bilgegil, bu yolla oluşan birleşik fiillerin bir kısmının deyim olarak kullanıldığını ifade eder. Bu gruptaki birleşik fiillerin bir kısmında isim unsuru kendi anlamını korur, bir kısmında ise her iki unsur da gerçek anlamını kaybeder (Bilgegil, 1984, s. 280-282).

Hacıeminoğlu, birleşik fiilleri isim unsuru ile yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller ve fiil unsuru ile bir tasvir fiilinden oluşan birleşik fiiller olmak üzere iki grupta ele alır. İsim unsuru ile yardımcı fiil unsurunun birleşmesinden oluşan ve deyim olarak değerlendirilen pek çok yapının özünde birleşik fiil olduğunu ifade eder (Hacıeminoğlu, 1991, s. 256).

Korkmaz, Türkçedeki birleşik fiilleri ele aldığı çalışmasında birleşik fiilleri dört gruba ayırır. İlk grupta bir isim ile “*et-, ol-*” yardımcı fiilleri ya da yardımcı fiil olarak da kullanılan “*bul-, buyur-, eyle-, kıl-, yap-*” fiillerinin birleştirilmesiyle oluşan birleşik fiiller yer alır. İkinci grupta zarf-fiil kuruluşunda olan bir fiille yardımcı fiil olarak kullanılan “*bil-, ver-, dur-, yaz-, gel-, gör-, kal-*” gibi bir fiilin birleşmesinden oluşan birleşik fiiller yer alır. Üçüncü grupta bir sıfat-fiilin *ol-* yardımcı fiili ile birleşmesinden oluşan birleşik fiiller yer alır. Dördüncü grupta ise isim ya da isim soylu bir ya da daha çok kelime ile bir esas fiilin birleşerek “bir anlam kaymasına uğrayıp kalıplaşması” ile oluşan birleşik fiiller yer alır. Korkmaz, birleşik fiillerin bir kısmının anlamca kaynaşmış olarak adlandırılmasını doğru bulmadığını ifade eder. Bu son gruptaki birleşikleri deyimleşmiş birleşik fiil olarak adlandırmanın daha doğru olduğunu belirtir. Birleşigi oluşturan unsurların isim ya da fiil olmaları fark etmeksizin bütün birleşik fiillerde bir anlam kaynaşması olduğunu ancak sözü edilen ilk üç grupta anlam kaynaşmasının “bir ismi fiil durumuna getirme veya temel fiildeki anlama bir işlev inceliği, dolayısıyla yeni bir anlam daha katma” şeklinde olduğunu ifade eder (Korkmaz, 1998, s. 4-7). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*'nde de aynı sınıflandırmayı yapan Korkmaz burada “anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiiller” ifadesini kullanır (Korkmaz, 2007b, 153). Dördüncü gruptaki birleşik fiiller diğerlerinden farklı olarak anlamca bir kayma ve kalıplaşmaya uğrayarak deyim niteliği kazanmışlardır (Korkmaz 2007a, s. 6-7; 2007b, s. 153).

Birleşik fiilleri bir isim unsuru ile bir yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller, bir fiil unsuru ile bir yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller ve anlamca kaynaşmış birleşik fiiller olmak üzere üç sınıfa ayıran Karahan (1999, s. 39), çalışmasının yeni baskısında farklı bir tasnif yoluna gider. Birleşik fiili “bir hareketi karşılamak veya bir hareketi tasvir etmek üzere yan yana gelen kelimeler topluluğu” olarak tanımlayarak “bir hareketi karşılayan birleşik fiiller” ve “bir hareketi tasvir eden birleşik fiiller” olmak üzere iki grupta inceler. Bir hareketi karşılayan birleşik fiilleri “ana yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiiller” ve “diğer fiillerle kurulan birleşik fiiller” olmak üzere iki kola ayırır. Ana yardımcı fiil olarak adlandırdığı fiiller *et-, ol-, yap-, eyle-, kıl-, bulun-* fiilleridir. Daha önce (1999) “anlamca kaynaşmış” adı altında ele aldığı birleşik fiillere “diğer fiillerle kurulan birleşik fiiller” adı altında yer verir. *Yol almak, şehit düşmek, diş bilemek* gibi örnekler verdiği bu birleşik türünde yer alan sözcüklerin biri ya da tümünün ya sözlük anlamlarını kaybettiğini ya da deyimleştiğini ifade eder. Bir hareketi tasvir eden birleşik fiiller ise zarf-

fiil eki almış bir fiille bir tasvir fiilinin birleşmesinden oluşmuş birleşik fiillerdir. Bu grubun kuruluşunda yer alan tasvir fiillerini “*bil-, ver-, dur-, gel-, kal-, koy-, gör-, yaz-*” biçiminde sıralar (Karahan, 2008, s. 73-77).

Bu çalışmada bir isim unsuru ile *at-* fiilinden oluşan birleşik fiiller üzerinde durulmuştur. Bu fiil ile oluşturulan birleşikler Korkmaz’ın ifadesiyle “anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş” olarak adlandırılmaktadır (Korkmaz, 1998, s. 5; 2007a, s. 46-47; 2007b, s. 153). Bu noktada *at-* fiilinin yardımcı fiil olarak kabul görüp görmediği tartışılabilir. Yardımcı fiil, *Türkçe Sözlük*’te (2011) “ad soylu kelimelerin veya bazı fiilimsilerin fiil gibi kullanılmalarını sağlayan ‘imek, etmek, eylemek, olmak, kılmak’ fiilleri” biçiminde tanımlanmaktadır. Korkmaz, yardımcı fiili “ad soylu veya adlaşmış fiil soylu Türkçe kelimelerle, yabancı kaynaklı ad soylu kelimelerin fiilleştirilmesinde kullanılan *imek, etmek, olmak, eylemek, kılmak* fiilleri ve esas fiile tasvir anlamı katan *ver-, dur-, kal-, yaz-* gibi yardımcı fiiller” biçiminde tanımlar (Korkmaz, 2007a, s. 241). Karaağaç, belirli anlamdaki bir fiil kök ya da gövdesinin çeşitli ilişkilerle anlam genişlemesine uğrayarak kullanılmasının o fiilin yardımcı fiil kullanımını olduğunu ifade eder. Bütün yardımcı fiiller temelde belirli fiillerin adları olarak asıl fiillerdir. Bu fiillerin yardımcı fiil olarak kullanılması neden-sonuç, parça-bütün, benzerlik-aykırılık gibi ilişkilerle anlam genişlemesine uğramalarıyla mümkün olur (Karaağaç, 2013, s. 859). Gramer kitapları gözden geçirildiğinde *et-, eyle-, ol-, kıl-, bulun-* fiillerinin isim unsurları ile kurulan birleşik fiillerde kullanılan yardımcı fiiller olarak kaydedildiği görülmektedir. Bazı kaynaklarda *yap-* ve *buyur-* fiillerine de yer verilmektedir (Dilmen, 1930; Deny, 1941; Hatiboğlu, 1972; Ergin, 2009; Ediskun, 1999; Gencan, 1979; Bilgegil, 1984; Korkmaz, 1998; Karahan, 2008; Karaağaç, 2012; Özmen, 2013).

Banguoğlu, “nesne olan adlarla kaynaşmış” bazı fiillerin “salt kılış ve oluş anlamı taşımamakla birlikte” yardımcı fiillere benzer bir işlevle kullanıldığını belirtir ve *yol almak, ara vermek, vazife görmek, son bulmak, şart koşmak, suç işlemek* gibi birleşiklerde yer alan fiilleri “yarı yardımcı fiil” olarak adlandırır (Banguoğlu, 2004, s. 316). Zülfikar, öteden beri genel kanaatin *et-, eyle-, ol-, kıl-* fiillerinin yardımcı fiil olarak kabul edilmesi yönünde olduğunu ifade eder. Bunlara ek olarak *yap-* fiilinin de yardımcı fiil olarak kabul edilebileceğini belirtir. *Git-, geç-, kaç-, at-, koy-, bul-* fiillerini *et-, ol-* fiilleriyle kıyaslama suretiyle kullanımları bu fiillere benzeyenlerin yardımcı fiil olarak kabul edilebileceğini ifade eder. Banguoğlu’nun adını zikrederek “yarı yardımcı fiil” olarak adlandırdığı grupta verdiği örnekleri ise deyim olarak kabul eder (Zülfikar, 2009, s. 436-437).

Hacıeminoğlu, *ayak basmak, silahaltına almak, baş çekmek* gibi örneklere isim + yardımcı fiil kuruluşunda olan birleşik fiiller arasında yer verir (Hacıeminoğlu, 1991, s. 256). Gencan, Bilgegil, Korkmaz ve Karahan çalışmalarında anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiillerin kuruluşunda yer alan fiilleri yardımcı fiillerden ayrı tutarlar (Gencan, 1979, s. 328; Bilgegil, 1984, s. 282; Korkmaz, 1998, s. 5; 2007b, s. 153; Karahan, 2008, s. 75). Korkmaz bu tür birleşiklerin kuruluşunda yer alan fiilleri “esas fiil” olarak adlandırırken Karahan “diğer fiiller” ifadesini kullanır (Korkmaz, 1998, s. 5; 2007b, s. 153; Karahan, 2008, s. 75).

Doğan, Türkiye Türkçesindeki yardımcı fiilleri incelediği çalışmasında isim + yardımcı fiil kuruluşundaki birleşik fiil yapısında kullanılan yardımcı fiillerin işlevinin isimleri fiilleştirmek, fiil olarak kullanılmalarını sağlamak olduğunu belirtir. Bu işlevde kullanılan yardımcı fiilleri *et-, eyle-, i-, kıl-, ol-, yap-* biçiminde sıralar. *Ders almak, göz atmak, dile gelmek* gibi anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş yapılar içerisindeki fiillerin isme yardımcı olmadığını, sözcüklerin bir araya gelerek yeni bir anlam oluşturduğunu ifade eder ve bu tür birleşiklerde yer alan fiilleri yardımcı fiil olarak kabul etmenin güç olduğunu belirtir (Doğan, 2017, s. 198-209).

Anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiiller içerisinde *at-* fiiline de yer veren Öztürk bu birleşik türünü “bir isim ögesiyle yardımcı fiilin sözlük anlamlarından tamamen ya da kısmen uzaklaşmalarıyla meydana gelen kalıplaşmış yapılar” biçiminde tanımlar (Öztürk, 2018, s. 13). Bu tanımdan araştırmacının birleşik fiil yapısı içerisinde yer alan *at-*, *bul-*, *gel-*, *gör-* gibi fiilleri yardımcı fiil olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır.

Yukarıdaki görüşler araştırmacıların *isim + yardımcı fiil* kuruluşunda olan birleşik fiillerin aldığı yardımcı fiilleri *et-*, *eyle-*, *kıl-*, *ol-*, *yap-*, *bulun-* ve *buyur-* ile sınırlı tutma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Bunların dışında kalan, anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş olarak adlandırılan birleşik fiillerin fiil unsuru büyük oranda asıl fiil olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışma da anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiillerin fiil unsurunun birleşikte yardımcı fiil görevi görmediğini, farklı anlam olayları ile birleşğe katıldığını göz önünde bulundurarak bu unsurları asıl fiil olarak ele almaktadır.

Clauson, *at-* fiilinin temelde “atmak, fırlatmak” anlamına geldiğini, oldukça genişlemiş ve metaforik anlamları olduğunu belirtir. Belirtme, yönelme, çıkma durumları ile eş dizimli kullanımlarına dikkat çeker (Clauson, 1972, s. 36). Bu açıklama *at-* fiilinin 13. yüzyıl öncesinde dahi çok anlamlı olduğunu göstermektedir. *At-* fiili, Eski Türkçeden bugüne yeni anlamlar kazanmaya devam etmiştir. *Türkçe Sözlük*'te (2011) fiilin 33 anlamı bulunmaktadır: 1. *-e, -i* Bir cismi bir yöne doğru fırlatmak. 2. *-e, -i* Bir şeyi yere doğru bırakmak. 3. *-e, -i* Bir kimsenin ilişkisini kesmek. 4. *-e, nesnesiz* Koymak. 5. *-e, -i* Rastgele bir kenara koymak. 6. *nesnesiz, -den* Uzatmak. 7. *-e, -i* Bir yerden başka bir yere taşımak. 8. *nesnesiz* Sille, tokat vurmak. 9. *nesnesiz* Top, tüfek vb. silahları patlatmak. 10. *nesnesiz* Kurşun, gülle, ok vb. şeyleri hedefe fırlatmak. 11. *-e, nesnesiz* Geri bırakmak, ertelemek. 12. *-e, -i* Örtmek. 13. *-e, -i* Yapılmış kötü bir işi birine yüklemek. 14. *-i, -den* Kovmak, dışarıya çıkarmak, ilgisini kesip uzaklaştırmak. 15. *-i* İstenilmeyen bir şeyi kendi malı olmaktan çıkarmak. 16. *-i* Kullanılması gelenek hâline gelmiş bir şeyi kullanmaktan vazgeçmek. 17. *-i* Çıkarmak, dışarıya vermek. 18. *-i* Patlayıcı maddelerle havaya uçurup yıkmak. 19. *-i* Yay ve tokmakla ditmek, kabartmak. 20. *nesnesiz* Çatlamak. 21. *nesnesiz* Yırtılmak. 22. *-den* Yapışık olduğu yerden ayrılmak. 23. *nesnesiz* Kalp, nabız vurmak, çarpmak. 24. *-i* Sıkıntı dolayısıyla giyilen bir şeyi çıkarmak. 25. *-i, -den* Yazılı veya banda alınmış bir metinden bazı bölümleri çıkarmak. 26. *-i* Değerini eksiltmek. 27. *nesnesiz* Göndermek, yollamak. 28. *-den* Terk etmek. 29. *-e, -i, argo* Götürmek. 30. *nesnesiz, argo* Söylemek. 31. *nesnesiz, argo* Yalan veya abartmalı söz söylemek. 32. *nesnesiz, argo* Bilmeden, kestirerek söylemek. 33. *nesnesiz, teklifsiz konuşmada* İçki içmek.

Çalışmanın örneklemini *Türkçe Sözlük*'te (2011) yer alan *at-* fiili ile kurulmuş anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiiller oluşturmaktadır. Veri toplama aşamasında *Türkçe Sözlük* (2011) taranarak bu fiille kurulmuş olan anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiiller derlenmiştir. *Türkçe Sözlük*'te (2011) *at-* fiiliyle kurulan yapılar isim unsurunun oluşturduğu madde başı içerisinde fakat bağımsız olarak tanımlanmıştır. Çalışmada *at-* fiiliyle kurulan anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiillerin *Türkçe Sözlük*'te (2011) yer alan tanımları ile birlikte bir dökümü verilmiş, söz konusu birleşikler isim unsurunun kökeni ve fiil-tamlayıcı ilişkisi bakımından incelenmiştir. Bütün olarak birleşğin anlamı göz önünde bulundurulduğu için *at-* fiilinin birleşik içerisindeki anlamına değinilmemiştir. *At-* fiili ile kurulan birleşiklerde kullanılan yabancı unsurların yoğunluğu hakkında fikir vermesi amacıyla söz konusu birleşik fiiller isim unsurunun kökeni açısından değerlendirilmiştir.

At- fiili, Türkiye Türkçesinde kullanılan çok anlamlı fiillerden biridir. Çok anlamlılık, anlam biliminde belirsizlikle ilişkilendirilen bir kavramdır. Belirsizlik, sözcüğün bir anlamdan daha fazlasını ifade etmesine göndermede bulunur. Fiillerin çok anlamlılık kazanmasında etkili olan nedenlerden biri fiillerin istemi yani tamlayıcılarıdır. Fiiller istem farklılıklarına göre anlam değişikliğine uğrayabilir.

Fiilin istemi anlam belirsizliğini bir ölçüde giderebilir (Doğan, 2011, s. 94-107). Tamlayıcılar fiillerin taşıdığı farklı anlamlara göre çeşitlenir, aldıkları durum ekleri farklılaşır. Tamlayıcı ile fiil arasında bir anlam ilişkisi vardır (Özkan, 1999, s. 125; 2011, s. 522). Bir sözcüğün yakın söz dizimsel ve anlamsal çevresini onun istemi belirler. Dolayısıyla fiilin anlamsal ve söz dizimsel çevresi çok anlamlılık kazanmasında rol oynar (Doğan, 2011, s. 107). Fiil-tamlayıcı ilişkisi fiilin tamlayıcıya ihtiyacı olup olmaması, tamlayıcı sayısı ve tamlayıcının taşıdığı durum eki bakımından değerlendirilebilir (Karahan, 1997, s. 213). Çalışmada, *at-* fiilinin birlikte kullanıldığı tamlayıcıyla olan ilişkilerinin ortaya çıkmasını sağlamak amacıyla fiil-tamlayıcı ilişkisi üzerinde de durulmuştur.

Çalışmanın amacı, *at-* fiili ile kurulan anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiillerin dökümünü yaparak söz konusu birleşikleri isim unsurunun kökeni ve fiil-tamlayıcı ilişkisi yönünden incelemek, bu fiilin ve isim unsurlarının birleşik yapılar içerisindeki isteme dayalı anlamsal ve söz dizimsel kullanım özelliklerini yansıtmaktır.

2. *Türkçe Sözlük*'te *at-* fiiliyle kurulan anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiiller

Türkçe Sözlük'te (2011) *at-* fiiliyle kurulduğu tespit edilen 250 anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiil, sözlükte yer alan tanımlarıyla birlikte aşağıda sıralanmıştır:

adım (veya adımını) atmak 1) yürümek için ayağını öne doğru uzatıp basmak; 2) *mecaz* bir işe ilk kez girişmek.

adımını geri atmak başladığı bir işten geri dönmek.

ağ atmak balık avlamak için denize ağ salmak.

(bir şeyi) ağzına atmak yemek için ağzına koymak.

ağzına bir kemik atmak birini küçük bir çıkarla susturmak.

altına imza atmak destek vermek amacıyla aynı düşüncede olduğunu göstermek.

arkasından atmak dedikodusunu yapmak.

aşık atmak aşık kemiğiyle oyun oynamak.

(biriyle) aşık atmak 1) yarış etmek, yarışmak; 2) boy ölçüşmek.

auta atmak *spor* topu sahadan dışarıya atmak.

ayak atmak 1) girmek; 2) ilk kez gitmek.

ayak ayak üstüne atmak otururken bir bacağı ötekinin üstüne almak.

bacak bacak üstüne atmak bir bacağı ötekinin üstüne koyarak oturmak.

bakış atmak kısa bir süre bakıp geçmek.

bakla atmak bakla ile fala bakmak.

başından atmak 1) yapılması güç bir işi yapmaktan kendini kurtarmak; 2) sürdürülmesi gereksiz görülen bir bağlığa, bir ilişkiye son vermek.

başlık atmak bir yazıya başlık olarak ad bulmak.

benzi atmak ansızın yüzünün rengi sararmak, solmak.

beti benzi atmak herhangi bir sebeple kanı çekilip yüzü solmak, korkmak.

beyni atmak tepesi atmak.

bıçak atmak 1) bir hedefe bıçak fırlatmak; 2) bıçaklamak; 3) ameliyat etmek.

(bir şeyi) bir köşeye atmak gerektiğinde kullanılmak için bir yere koymak.

bir tek atmak bir kadeh içki içmek.

bok atmak *kaba* birine leke sürmek, kara çalmak.

boy atmak boyu uzamak.

boyası atmak boyası solmak.

boyunduruğa atmak güreşte hasmın başını koltuk altına alıp boynuna kol dolamak.

can atmak şiddetle arzu etmek, çok istemek.

canını dar atmak bir tehlikeden güçlkle kurtularak bir yere sığınmak.

cebine atmak hakkı olmadığı hâlde parayı kendine mal etmek.

cirit atmak bir yerde çokça bulunmak, sık dolaşmak ve serbestçe davranmak.

çalım atmak çalımlamak.

çamur atmak birini kötü bir işe karışmış göstermek, kara çalmak, iftira etmek.

çamura taş atmak çirkefe taş atmak.

çelme atmak 1) birini çelme ile yıkmaya çalışmak; 2) *mecaz* bir işi veya bir kimseyi baltalamak, gelişmesini engellemek.

çenesi atmak can çekişirken çenesi titremek.

çengel atmak bir konuya taraftar toplama girişiminde bulunmak.

çentik atmak çentiklemek.

çıglık atmak kulak tırmalayıcı korkunç sesler çıkararak acı acı bağırarak.

çifte atmak 1) at, eşek arka ayakları ile vurmak; 2) iki namlulu av tüfeğini patlatmak.

çimdik atmak çimdiklemek.

(birine) çirkef atmak iftira atmak.

çirkefe taş atmak edepsiz bir kimsenin tepkisine yol açacak bir davranışta bulunmak.

dağarcığına atmak bir bilgiyi eski bilgilerine katmak, zihnine yerleştirmek.

dalgasına taş atmak *argo* işini bozmak, keyfini kaçırmak.

daraya atmak değer vermemek.

dayak atmak dövmek, sopa ile dövmek.

demir atmak *denizcilik* 1) gemi çıpasını denize salmak; 2) *mecaz* bir kimse bir yerde uzun süre kalmak.

desteksiz atmak abartılı konuşmak, yalan söylemek.

destursuz atmak kolay yalan söyleyebilmek, palavra atmak.

dışarı atmak 1) kovmak; 2) zararlı bir maddeyi terleme, idrar vb. yollarla vücuttan çıkarmak.

dikiş atmak yarılan veya yırtılan deriyi dikişle bir araya getirip tutturmak.

düğmük atmak düğümlemek.

düğüm atmak düğümlemek.

düğüm üstüne düğüm atmak parasını pintilik ederek saklamak.

düşüş atmak 1) tavlada zarlar altı altı gelmek; 2) *mecaz* umulmadık bir başarı kazanmak.

el atmak 1) birisinin işine karışmak, müdahale etmek; 2) bir işe girişmek, teşebbüs etmek; 3) sarkıntılık etmek; 4) yardım etmek, ilgilenmek.

elini kulağına atmak ezan okumak, gazel veya türkü söylemek için elini kulak kepçesinin arkasına koymak.

eteğini başına atmak birini azarlamak, onur kırıcı sözlerle suçlamak.

fareler cirit atmak bir yerde hiç insan bulunmamak, o yer çok ıssız olmak.

fark atmak ileri gitmek, çok üstün gelmek.

fesini havaya atmak sevinmek.

fırça atmak paylamak.

fink atmak hiçbir şeye aldırmadan gönlünce gezip eğlenmek.

fişek atmak 1) ortalığı karıştıracak bir söz söylemek; 2) *kaba* cinsel birleşmede bulunmak.

format atmak biçimlendirmek.

gerize taş atmak edepsiz bir kimseye edepsizliğini göstermeye fırsat vermek.

gır atmak konuşmak, laf atmak.

gol atmak topun karşı takımın kalesine girmesini sağlamak.

göbek atmak 1) karnımı hareket ettirerek oynamak; 2) *mecaz* çok sevinmek.

gövdeye atmak *teklifsiz konuşmada* oburca yemek.

göz atmak kısa bir süre, fazla dikkat etmeden bakıvermek.

güm güm atmak kalp heyecanla çarpmak.

gün atmak *halk ağızı* 1) davayı ileri bir tarihe bırakmak; 2) güneş doğmak.

han kapısından teğelti atmak defetmek, kovmak.

harf atmak tanımadığı bir kadına uygunsuz sözler söyleyerek yaklaşmaya çalışmak.

hariçten gazel atmak *teklifsiz konuşmada* 1) bir konuyu iyice bilmeden görüş ve düşünce ileri sürmek; 2) bir konuşmaya yersiz ve zamansız katılmak.

hava atmak herhangi bir üstünlüğünden dolayı şişinmek, caka yapmak.

havlu atmak 1) *spor* çalıştırıcı, sporcusunun karşılaşmayı terk ettiğini bildirmek için ringe havlu fırlatmak; 2) başarısızlığını kabul edip mücadeleyi bırakmak, pes etmek.

içine ateş atmak aşırı acı, sıkıntı veya üzüntü verecek davranışta bulunmak.

içine atmak 1) sıkıntısını kimseye belli etmemek; 2) yapılan bir kötülüğe karşı sesini çıkarmamakla birlikte bunu unutmamak.

içeri (veya içeriye) atmak hapsetmek.

iftira atmak iftira etmek.

iki tek atmak *mecaz* içki içmek.

ilmik atmak ilmik yapmak.

(bir şeye) imza (veya imzasını) atmak imzalamak.

işkembeden atmak *teklifsiz konuşmada* uydurarak söylemek.

jilet atmak 1) jiletle saldırmak; 2) kendini jiletlemek.

kafa atmak kavga sırasında karşıdakinin yüzüne, sert ve şiddetli bir biçimde kafayla vurmak.

kafasından atmak bir şeyi unutmak veya ondan vazgeçmek.

kafasının kontağı atmak çok sinirlenmek, öfke ile dolmak.

kafadan atmak bir konu üzerinde inceleme yapmadan rastgele konuşmak, uydurmak, yalan söylemek.

kahkaha atmak yüksek sesle gülmek.

kamış atmak *argo* birine oyun etmek, arabozanlık etmek.

kancayı atmak bir kimsenin kötülüğü için uğraşmak.

(bir şey) kapak atmak aşırı, tka basa dolmuş olmak.

kapağı atmak sıkıntısız, rahat bir yere sığınmak, kaçıp kurtulmak.

kapı dışarı atmak kovmak, dışarı atmak.

kaşık atmak iştahla veya çabuk yemek.

kazık atmak aldatmak, kazıklamak.

keçeyi suya atmak ar ve namusu hiçe saymak.

kelek atmak *argo* birisini beklemediği anda hile ve dalavere yaparak zarara sokmak.

kement atmak kemendi bir ucu elde kalacak biçimde ileri doğru fırlatmak.

kemik atmak *hakaret yollu* susturmak, oyalamak için birini küçük bir şeyle avutmak.

kenara atmak bir şeyin üstünde durmamak, önemsememek.

kendini ateşe atmak bile bile tehlikeli bir işe girişmek.

(bir yere) kendini atmak vakit geçirmeden hemen gitmek.

(bir yere) kendini dar atmak güçlük ve ivedi olarak bir yere sığınmak, kaçmak.

kendini sokağa (veya dışarı) atmak sıkıntıdan dolayı rahatlamak amacıyla açık havaya çıkmak.

kesip atmak 1) uzun uzadıya düşünmeden kesin yargıya varmak; 2) kesin olarak çözmek, bitirmek.

kestirip atmak ayrıntılı düşünmeden kesin yargıya varmak.

kıç atmak 1) çifte atmak; 2) *teklifsiz konuşmada* çok istemek.

kıçına tekme atmak *kaba* birini kovmak.

kılçık atmak bir kimsenin işini karıştırmak, bozmak.

kıtır atmak *argo* yalan söylemek.

kıyıya atmak karaya çıkartmak veya sürüklemek.

kirliye atmak yıkanmak için bir kenara koymak, bir yerde biriktirmek.

kol atmak 1) bitkinin gövdesinden ayrılan bir dal bir yöne uzanmak; 2) *mecaz* çevreye yayılmak, genişlemek, ulaşmak, uzanmak.

kontak atmak 1) elektrik donanımında karşı uçların birbirine dokunmasıyla elektrik akımı kesilmek; 2) *mecaz* dengeyi kaybetmek, sinirlenip olağan dışı davranmak.

koparıp atmak 1) koparmak; 2) *mecaz* ilgisini kesmek, önem vermemek.

köpeğin ağzına kemik atmak *hakaret yollu* karşı gelerek bağırıp çağırarak birini susturmak için ona bir çıkar sağlamak.

köprüleri atmak bir işten vazgeçme veya geri dönme imkânı kalmayacak biçimde kesin bir davranışta bulunmak.

kötek atmak dövmek, dayak atmak.

kulaç atmak yüzerken kolları, sırayla üstten ileriye doğru atıp suyu arkaya doğru çekmek.

kulun atmak kısarak veya eşek yavru düşürmek.

kurşun atmak 1) silahla mermi atmak; 2) *mecaz* düşmanlık etmek.

kurusıkı atmak *argo* korkutmak veya yıldırım amacıyla aslı olmayan söz söylemek.

külahını havaya atmak pek çok sevinmek.

kündeden atmak 1) güreşçi, rakibini belinden kavrayıp kendi üzerinden aşırarak arka üzeri atmak; 2) *mecaz* aldatarak tuzağa düşürmek.

laf atmak 1) söyleşmek, konuşmak; 2) uzaktan, dolayısıyla dokunacak söz söyleyip işittirmek; 3) sözle sarkıntılık etmek.

lağım atmak bir kayayı delip içine patlayıcı maddeler koyduktan sonra bu maddeleri ateşleyerek parçalamak.

(birine) madik atmak *argo* dolap çevirmek, hile yapmak.

mantar atmak *argo* yalan söylemek, martaval atmak.

martaval atmak inanılmayacak sözler söylemek, yalan söylemek.

maskesini atmak amaçlarını gizlemesini bilen kimse, bu tutumunu bırakarak gerçek kişiliğini ve amaçlarını açığa vurmak.

mavra atmak 1) gevezelik etmek; 2) palavra atmak.

mekik atmak 1) mekiği arışlar arasından hızla geçirmek; 2) *mecaz* hiçbir yerde duramayıp iki yer arasında gidip gelmek.

mektup atmak mektubu postaya vermek.

mendil atmak herhangi bir duyguyu, gizli bir mesajı haberleşilen insana çeşitli anlamları olan renkli mendille bildirmek.

menzil atmak *tarih* ok atma yarışlarında rekor kırmak.

mesaj atmak cep telefonu veya Genel Ağ aracılığıyla ileti göndermek.

meteliğe kurşun atmak parası kalmamak, hiç parası olmamak.

meydana atmak ortaya çıkarmak.

meydan dayağı atmak birini kalabalık içinde iyice dövmek.

(birini) minder dışına atmak ortadan kaldırmak, silmek, kovmak.

nabızı atmak 1) kalp vuruşu sürmek; 2) *mecaz* ortaya çıkmak, görünmek, belli olmak.

nara atmak yüksek sesle uzun uzun haykırmak.

nişanı (veya nişanını) atmak kadın veya erkek nişandan vazgeçmek.

not atmak öğretmen, öğrencinin çalışma durumunu not vererek değerlendirmek.

nutuk atmak uzun, sıkıcı bir konuşma yapmak veya özden yoksun bir söylev vermek.

ok atmak 1) oku fırlatmak; 2) *halk ağzında* miras kalan malları paylaştırmak için ad çekmek.

olta atmak 1) balık yakalamak için olta takımını suya atmak; 2) *mecaz* tuzak kurmak.

omzuna atmak ceket vb. şeyleri tam olarak giymeden sırtına koymak.

on paraya on takla (veya taklak) atmak az bir miktar kazanabilmek için bile onursuzca bir sürü şey yapmak.

ortaya atmak söylemek, ileri sürmek.

ortaya balgam atmak *kaba konuşmada* bir iş kıvamındayken, biri herkesin zihnini bulandıracak bir söz söylemek.

Osmanlı tokadı atmak 1) bir kimseye sert ve etkili bir biçimde tokat atmak; 2) *mecaz* sert ve etkili bir biçimde uyarmak; 3) *mecaz* bir kimseye üstünlüğünü kabul ettirmek.

önüne bir kemik atmak ağızına bir kemik atmak.

pabucunu dama atmak kendinden üstün birini gözden düşürmek.

paçasından tutup atmak hakaretle kovmak.

palavra atmak (veya savurmak veya sıkmak) *argo* 1) abartarak konuşmak, başarılarından abartarak söz etmek; 2) uydurma, asılsız bir söz veya haberi gerçekmiş gibi ortaya atmak.

pamuk atmak yay ve tokmakla pamuğu ditmek.

pandik atmak elle sarkıntılık etmek.

parasını sokağa atmak değeri olmayan bir mala para vermek.

parayı denize atmak parayı boşuna harcamak, israf etmek.

parmak atmak 1) birini parmakla taciz etmek; 2) *mecaz* sorun yaratmak.

partal atmak yalan söylemek.

pas atmak 1) *spor* bazı top oyunlarında bir oyuncu takım arkadaşına top geçirmek; 2) *argo* karşı cinse umut ve cesaret vermek.

pençe atmak 1) yırtıcı hayvan ön ayaklarıyla saldırmak, vurmak; 2) *mecaz* gücüne güvenerek bir şeyi elde etmeye çalışmak.

perende atmak havada çark gibi dönerek takla atmak.

pıt pıt atmak korku, heyecan vb. bir sebeple kalbi fazla çarpmak.

posta atmak *teklifsiz konuşmada* birini korkutmak, gözdağı vermek.

postaya atmak mektup, gazete, paket vb.ni gideceği yere ulaşması için posta kuruluşuna vermek, postalamak.

remil atmak kumda birtakım çizgiler çizerek fala bakmak.

rengi atmak 1) solmak; 2) korku, heyecan vb. sebeplerle benzi sararmak.

saçı atmak gelinin başından çiçek, şeker, arpa, para vb. saçmak.

safra atmak I 1) insana veya araca fazla yük olan malzemeleri atmak; 2) *mecaz* sıkıntı veren bir kimseden veya bir şeyden kurtulmak.

safra atmak II kusmak.

salto atmak rakibe salto oyunu uygulamak.

segman atmak aşınan segmanı değiştirmek.

servis atmak spor voleybol, masa tenisi vb. oyunlarda oyuna başlama vuruşunu yapmak.

sırtından atmak başından savmak veya birinin, bir şeyin sorumluluğunu, yükünü üzerine almamak.

sigorta atmak bir arıza sonucu sigortada elektrik akımı kesilmek.

sigortası atmak argo çok sinirlenmek.

silah atmak silahtan mermileri boşaltmak.

silkip atmak her türlü ilgisini kesmek.

silip atmak ilgi ve ilişkisini tamamen kesmek.

slogan atmak sloganı bağırarak söylemek.

sokağa atmak 1) birini düşkün, yoksul kalacak biçimde evden, iş yerinden uzaklaştırmak veya kovmak; 2) para, eşya vb.ni boş yere harcamak.

solo yapmak bir müzik parçasını tek başına söylemek veya çalmak.

sopa atmak dövmek.

söküp atmak gözden çıkarmak, kıymak, feda etmek.

söz atmak laf atmak.

stres atmak bir etkinlikte bulunarak gerginlikten, sıkıntıdan kurtulmak.

(birinde) şafak atmak 1) birden önemli bir durumla karşı karşıya olduğunu anlamak; 2) öfkelenmek; 3) korku ve telaşa kapılmak.

şakakları atmak çok sinirlenmek.

şamar atmak şamarlamak.

şaplak atmak elin içiyle vurmak.

şöyle bir göz atmak kısaca bakmak.

şut atmak topu sert ve hızlı bir biçimde kaleye atmak.

takla atmak 1) takla hareketini yapmak; 2) kaza sonucu taşıtlar devrilip yuvarlanmak; 3) *mecaz* çok sevinmek; 4) *mecaz* bir kimseye yaranmak için onun hoşuna giden davranışlarda bulunmak, dalkavukluk etmek.

tan atmak gün doğmaya başlamak, şafak sökmek.

tarih atmak bir şeyin üzerine tarih yazmak.

taş atmak birine dolaylı olarak iğneleyici, dokunacak bir söz söylemek.

tavla atmak tavla oynamak.

tekme atmak 1) ayakla bir yere sertçe vurmak; 2) çifte atmak; 3) *mecaz* ihanet etmek; 4) *mecaz* yarı yolda bırakmak; 5) *mecaz* terk etmek.

temel atmak 1) bir yapının temellerini yapmaya başlamak; 2) *mecaz* herhangi bir işe başlamak, girişmek, bir şeyin gelişmesinin, büyümesinin başlangıcını oluşturmak.

temiz bir dayak atmak adamakıllı dövme.

tepesi atmak birdenbire öfkeye kapılmak, öfkelenmek.

tepesinin taşı atmak birdenbire çok sinirlenmek.

ter atmak vücudu rahatlatmak amacıyla aşırı derecede terlemek.

teyel atmak 1) dikilecek parçaları birbirine teyelle tutturmak; 2) kumaşın üzerinde dikilecek yerleri teyelle belirtmek.

tırpan atmak tırpanlamak.

tokat atmak 1) el içi ile vurmak; 2) *argo* dolandırmak.

tomruğa atmak tutukevine koymak.

top (veya topu) atmak *argo* 1) batkılığa uğramak, iflas etmek; 2) sınıfta kalmak.

topu taca atmak 1) *spor* karşılaşmada topu yan çizgi dışına çıkarmak; 2) *mecaz* konuşulan konuyu saptırmak.

tozunu atmak 1) bir şeyi silerek tozdan temizlemek; 2) *teklifsiz konuşmada* dövme, hırpalamak.

tundan tuna atmak bir kişiyi uzaklara sürüp dolaştırmak.

tur atmak 1) dolaşmak, dolaşıp gelmek, dönmek; 2) şampiyon olunca veya galip gelince takım oyuncularını seyircileri selamlayarak sahada dolaşmak.

tüfek atmak tüfekte ateş etmek.

tüy atmak hayvan tüyünü değiştirmek.

uçara atmak uçmakta olan kuşu vurmaya çalışmak.

üç buçuk atmak *argo* çok korkmak.

üstünden atmak 1) bir şeyi ödev olarak kabul etmemek; 2) bir şeyin kendi üzerinde bıraktığı etkiyi kaldırmak.

üstüne atmak bir suçu birine yüklemek.

üzerinden atmak 1) sıkıntı veren bir iş veya durumdan kurtulmak; 2) işi başkasına devretmek.

(birinin) üzerine atmak üstüne atmak.

vitesten atmak çok kızmak.

volta atmak *argo* bir aşağı bir yukarı dolaşmak.

yabana atmak önem vermemek, önemsiz görmek.

yakadan atmak savıp kurtulmak.

yalan atmak yalan söylemek.

yardan atmak kazaya uğratmak.

yavru atmak gebe hayvan yavrusunu düşürmek.

yazı tura atmak bir oyunda ilk başlayacak olanı tespit etmek amacıyla veya girilen bir iddiada kazanımı belirlemek için metal parayı havaya döndürerek atmak ve yere düştüğünde hangi yüzün üste geldiğine bakarak karar vermek.

yorgunluk (veya yorgunluğunu) atmak 1) dinlenmek; 2) yaptığı işten, yorgunluğu unutturan, sevindirici bir sonuç almak.

yumruk atmak yumrukla vurmak.

yüksekten atmak yapamayacağı şeyleri yapabirmiş gibi söylemek.

zar atmak I 1) zarı hızla yuvarlamak; 2) *mecaz* kader ile oynamak, geleceği için plan uygulamak.

(birine) zar atmak II 1) henüz başarısını kanıtlamamış biri için önceden olumlu düşünce belirtmek; 2) birinin ağzından laf alabilmek için onun düşüncesindeymiş gibi konuşmak.

zarf atmak 1) dolandırıcı zarf vb. kullanarak bir tür para sızdırmak veya çarpmak; 2) karşısındakinin gerçek duygu ve düşüncelerini öğrenmek için kasıtlı olarak uygun sözler söylemek veya bazı davranışlarda bulunmak.

(birine) zifos atmak 1) sataşmak; 2) kara sürmek, iftira atmak.

zonk zonk atmak zonklamak.

zulaya atmak bir şeyi gizli bir yere koymak.

3. İsim unsurunun kökeni bakımından at- fiiliyle kurulan anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiiller

İsimlerle kurulan birleşik fiillerin isim unsuru Türkçe ya da yabancı kökenli olabilir. Korkmaz, yardımcı fiillerin isim soylu ya da isimleşmiş fiil soylu kelimelerle yabancı kökenli kelimelerin fiilleştirilmesinde kullanıldığını ifade eder (Korkmaz, 2007a, s. 241). Kimi kaynaklarda yabancı kökenli isim unsuru ile kurulan birleşik fiillerin dikkat çekecek ölçüde olduğuna göndermede bulunulmaktadır. Ergin, Türkçede yabancı kökenli, özellikle de Arapça ve Farsça isimlerle yapılmış pek çok birleşik fiil olduğunu ifade eder (Ergin, 2009, s. 387). Zülfikar, isimlerin özellikle yabancı kökenli isimlerin fiil biçimlerinin bir isimden fiil yapma ekiyle ya da *et-*, *ol-*, *kıl-* ve *eyle-* fiillerinden biriyle yapıldığını belirtir (Zülfikar, 2009, s. 435). Benzer bir durumun anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiillerin isim unsuru için de söz konusu olup olmadığı düşünülebilir. Çalışmanın bu bölümünde, Türkçe Sözlük'te (2011) *at-* fiili ile kurulan anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiillerdeki Türkçe isim unsurlarının yabancı kökenli isim unsurlarına oranla ne ölçüde kullanıldığını ortaya çıkarmak amacıyla isim unsurlarının kökeni üzerinde durulmuştur. Bu noktada *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century* (Clauson, 1972), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü* (Eren, 1999) ve *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*'nden (Tietze, 2016-2020) yararlanılmıştır. Kökenine ilişkin veri bulunamayan, farklı açıklamalar bulunan, kökeni bilinmeyen isim unsurları ile kökeni özel bir isme dayanan ya da yansıma olan isim unsurları “diğer” adı altında değerlendirilmiştir.

Yalnızca Türkçe isim unsuru içerenler: *adım atmak*, *adımını atmak*, *adımını geri atmak*, *ağ atmak*, *ağzına atmak*, *arkasından atmak*, *aşık atmak*, *ayak atmak*, *ayak ayak üstüne atmak*, *bakış atmak*, *başından atmak*, *başlık atmak*, *benzi atmak*, *beti benzi atmak*, *beyni atmak*, *bıçak atmak*, *bir tek atmak*, *bok atmak*, *boy atmak*, *boyası atmak*, *boyunduruğa atmak*, *çalım atmak*, *çelme atmak*, *çentik atmak*, *çimdik atmak*, *dağarcığına atmak*, *dalgasına taş atmak*, *dayak atmak*, *demir atmak*, *dışarı atmak*, *dikiş atmak*, *düğmük atmak*, *düğüm atmak*, *düğüm üstüne düğüm atmak*, *el atmak*, *elini kulağına atmak*, *göbek atmak*, *gövdeye atmak*, *göz atmak*, *gün atmak*, *içine atmak*, *içeri atmak*, *içeriye atmak*, *iki tek atmak*, *ilmik atmak*, *kamış atmak*, *kapak atmak*, *kapağı atmak*, *kapı dışarı atmak*, *kaşık atmak*, *kazık atmak*, *kendini atmak*, *kendini dar atmak*, *kendini dışarı atmak*, *kesip atmak*, *kestirip atmak*, *kılçık atmak*, *kıyıya atmak*, *kirliye atmak*, *kol atmak*, *koparıp atmak*, *köprüleri atmak*, *kötek atmak*, *kulaç atmak*, *kulun atmak*, *kurusıkı atmak*, *ok atmak*, *ortaya atmak*, *parmak atmak*, *saçı atmak*, *sırtından atmak*, *silkip atmak*, *silip atmak*, *söküp atmak*, *söz atmak*, *şöyle bir göz atmak*, *tan atmak*, *taş atmak*, *tekme atmak*, *ter atmak*, *tomruğa atmak*, *top atmak*, *topu atmak*, *tozunu atmak*, *tüy atmak*, *uçara atmak*, *üç buçuk atmak*, *üstünden atmak*, *üstüne atmak*, *üzerinden atmak*, *üzerine atmak*, *yakadan atmak*, *yalan atmak*, *yardan atmak*, *yorgunluk atmak*, *yorgunluğunu atmak*, *yumruk atmak*, *yüksekten atmak*.

Türkçe ve yabancı kökenli ya da “diğer” isim unsurları içerenler: *ağzına bir kemik atmak*, *altına imza atmak*, *bacak bacak üstüne atmak*, *bir köşeye atmak*, *canını dar atmak*, *çirkefe taş atmak*, *çamura taş atmak*, *eteğini başına atmak*, *han kapısından teğelti atmak*, *içine ateş atmak*, *keçeyi suya atmak*, *kendini ateşe atmak*, *kendini sokağa atmak*, *kıçına tekmeyi atmak*, *köpeğin ağzına kemik atmak*, *meydan dayağı atmak*, *minder dışına atmak*, *on paraya on takla (veya taklak) atmak*, *ortaya balgam atmak*, *önüne bir kemik atmak*, *pabucunu dama atmak*, *parayı denize atmak*, *temiz bir dayak atmak*, *topu taca atmak*, *yazı tura atmak*.

Arapça isim unsuru içerenler: *altına imza atmak*, *kendini sokağa atmak*, *meydan dayağı atmak*, *ortaya balgam atmak*, *temiz bir dayak atmak*, *bakla atmak*, *cebine atmak*, *cirit atmak*, *fareler cirit*

atmak, fark atmak, fesini havaya atmak, harf atmak, hariçten gazel atmak, hava atmak, iftira atmak, imza atmak, imzasını atmak, kafa atmak, kafasından atmak, kafasının kontağı atmak, kafadan atmak, kahkaha atmak, lağımla atmak, mektup atmak, mendil atmak, menzil atmak, meydana atmak, nabzi atmak, nara atmak, nutuk atmak, Osmanlı tokadı atmak, parasını sokağa atmak, remil atmak, safra atmak, silah atmak, sokağa atmak, şafak atmak, tarih atmak, tavla atmak, tepesinin taşı atmak, yazı tura atmak, zarf atmak.

Farsça isim unsuru içerenler: *bacak bacak üstüne atmak, bir köşeye atmak, canını dar atmak, çirkefe taş atmak, içine ateş atmak, kendini ateşe atmak, on paraya on takla (veya taklak) atmak, pabucunu dama atmak, parayı denize atmak, can atmak, çenesi atmak, çengel atmak, çifte atmak, çirkef atmak, desteksiz atmak, destursuz atmak, düşüş atmak, fişek atmak, gerize taş atmak, işkembeden atmak, kelek atmak, kement atmak, kenara atmak, külahını havaya atmak, kündeneden atmak, laf atmak, mekik atmak, nişanı atmak, nişanını atmak, paçasından tutup atmak, pamuk atmak, parasını sokağa atmak, pençe atmak, perende atmak, rengi atmak, tundan tuna atmak, tüfek atmak, yabana atmak.*

Fransızca isim unsuru içerenler: *kafasının kontağı atmak, kontak atmak, maskesini atmak, mesaj atmak, meteliğe kurşun atmak, not atmak, pas atmak, segman atmak, servis atmak, slogan atmak, tur atmak, vitesten atmak.*

İtalyanca isim unsuru içerenler: *daraya atmak, kancayı atmak, posta atmak, postaya atmak, salto atmak, sigorta atmak, sigortası atmak, solo atmak, volta atmak.*

Rumca isim unsuru içerenler: *fırça atmak, mantar atmak, olta atmak, omzuna atmak, pandik atmak, temel atmak, tırpan atmak, zifos atmak, zulaya atmak.*

İngilizce isim unsuru içerenler: *auta atmak, format atmak, gol atmak, stres atmak, şut atmak, topu taca atmak.*

Ermenice isim unsuru içerenler: *madik atmak.*

Türkçe ve Moğolca isim unsurları içerenler: *han kapısından teğelti atmak.*

İspanyolca isim unsuru içerenler: *palavra atmak.*

“Diğer” grubunda yer alan bir isim unsuru içerenler: *çamur atmak, çamura taş atmak, çığlık atmak, eteğini başına atmak, minder dışına atmak, önüne bir kemik atmak, fesini havaya atmak, fink atmak, gır atmak, güm güm atmak, havlu atmak, jilet atmak, keçeyi suya atmak, kemik atmak, kış atmak, kışın tekme atmak, kıtır atmak, köpeğin ağızına kemik atmak, kurşun atmak, martaval atmak, mavra atmak, Osmanlı tokadı atmak, partal atmak, pıt pıt atmak, sopa atmak, şakakları atmak, şamar atmak, şaplak atmak, takla atmak, tepesi atmak, tepesinin taşı atmak, teyel atmak, tokat atmak, yavru atmak, zar atmak, zonk zonk atmak.*

4. Fiil-tamlayıcı ilişkisi bakımından *at-* fiiliyle kurulan anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiiller

Karahan, gramerlerimizde fiil-tamlayıcı ilişkisini esas alan sınıflandırmanın geçişli fiil-geçişsiz fiil ayrımına dayandığını fakat Türkçede fiil-tamlayıcı ilişkisinin çok yönlü olarak değerlendirilebilecek geniş bir konu olduğunu ifade eder. Bazı fiiller tamlayıcıya ihtiyaç duymayan bir anlam özelliğine

sahiptir. Bazıları ise mutlaka bir tamlayıcıya ihtiyaç duyarlar. Bu fiillerde fiilin gerçekleşmesi özne dışındaki bir unsurun varlığını gerektirir. Tamlayıcıların fiile hangi durum ekiyle bağlanacağını fiilin anlamı belirler. Çok anlamlı fiillerde fiil-tamlayıcı ilişkisi fiilin anlamına göre değişir (Karahana, 1997, s. 209-213).

Kahraman, Çağdaş Türkiye Türkçesindeki fiillerin durum ekli tamlayıcılarını ele aldığı çalışmasında *at-* fiilinin eksiz belirtme, yönelme, çıkma, ekli belirtme, bulunma ve araç durumundaki tamlayıcılarla kullanılabilmesini belirtir (Kahraman, 1996, s. 93). Çalışmada eksiz belirtme ve ekli belirtme durumundaki tamlayıcılar *at-* fiilinin “alma ihtiyacı duyduğu tamlayıcı”, yönelme ve çıkma durumundaki tamlayıcılar “ikinci derecede çok istediği tamlayıcı”, bulunma ve araç durumundaki tamlayıcılar ise “kabul edebildiği tamlayıcı” olarak işaretlenmiştir (Kahraman, 1996, s. 314).

Anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiillerin unsurlarının biri ya da tamamı sözlük anlamlarının dışında kullanılarak bir araya gelir ve yeni bir anlam kazanır. Bu birleşiklerin fiilleri isim unsurunu fiilleştirmek için değil birleşimi oluşturmak için kullanılır (Özmen, 2013, s. 89). Fiil unsurunun ortaya çıkan yeni anlam içerisindeki bu işlevi, farklı anlamsal ve söz dizimsel ilişkiler aracılığıyla isim unsuru ile bir birlik oluşturmasını sağlar. Bu birleşiklerin fiil-tamlayıcı ilişkisinin belirlenmesi fiil unsurunun isim unsuru ile olan anlam ve söz dizimi ilişkilerinin ortaya çıkmasına yardımcı olmaktadır. Bu ilişki neticesinde birleşimin unsurları bütün olarak tek bir anlam ifade eder. Anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiillerin fiil unsurunun tamlayıcılarının söz dizimsel yapısı birleşimin anlamının belirlenmesinde rol oynar. Bu bölümde *Türkçe Sözlük'te* (2011) yer alan *at-* fiiliyle kurulmuş anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiillerin fiil unsuru ile isim unsuru arasındaki bağlantının görülmesi açısından fiil-tamlayıcı ilişkisi üzerinde durulmuştur.

Eksiz belirtme durumundaki tamlayıcı + *at-*: *adım atmak, ağ atmak, ayak atmak, bakış atmak, bakla atmak, başlık atmak, bıçak atmak, bir tek atmak, bok atmak, boy atmak, can atmak, cirit atmak, çalım atmak, çamur atmak, çelme atmak, çengel atmak, çentik atmak, çığlık atmak, çifte atmak, çimdik atmak, dayak atmak, demir atmak, dikiş atmak, düğmük atmak, düğüm atmak, düşüş atmak, el atmak, fark atmak, fırça atmak, fink atmak, fişek atmak, format atmak, gır atmak, gol atmak, göbek atmak, göz atmak, gün atmak, harf atmak, hava atmak, havlu atmak, iftira atmak, iki tek atmak, ilmik atmak, jilet atmak, kafa atmak, kahkaha atmak, kamış atmak, kapak atmak, kaşık atmak, kazık atmak, kelek atmak, kement atmak, kemik atmak, kış atmak, kılçık atmak, kıtır atmak, kol atmak, kontak atmak, kötek atmak, kulaç atmak, kulun atmak, kurşun atmak, kurusıkı atmak, laf atmak, mantar atmak, martaval atmak, mavra atmak, mekik atmak, mektup atmak, mendil atmak, menzil atmak, mesaj atmak, meydan dayağı atmak, nara atmak, not atmak, nutuk atmak, ok atmak, olta atmak, Osmanlı tokadı atmak, palavra atmak, pamuk atmak, pandik atmak, parmak atmak, partial atmak, pas atmak, pençe atmak, perende atmak, posta atmak, remil atmak, saçı atmak, sahra atmak, salto atmak, segman atmak, servis atmak, silah atmak, slogan atmak, solo atmak, sopa atmak, söz atmak, stres atmak, şamar atmak, şaplak atmak, şut atmak, takla atmak, tarih atmak, taş atmak, tavla atmak, tekme atmak, temel atmak, temiz bir dayak atmak, ter atmak, teyel atmak, tırpan atmak, tokat atmak, top atmak, tur atmak, tüfek atmak, tüy atmak, volta atmak, yalan atmak, yavru atmak, yazı tura atmak, yorgunluk atmak, yumruk atmak, zar atmak, zarf atmak.*

Yönelme durumundaki tamlayıcı + *at-*: *auta atmak, boyunduruğa atmak, cebine atmak, dağarcığına atmak, daraya atmak, gövdeye atmak, içine atmak, içeriye atmak, kenara atmak, kıyıya atmak, kirliye atmak, meydana atmak, omzuna atmak, ortaya atmak, postaya atmak, sokağa atmak, tomruğa atmak, uçara atmak, üstüne atmak, (birinin) üzerine atmak, yabana atmak, zulaya atmak.*

Yönelme ve eksiz belirtme durumundaki tamlayıcılar + *at-*: *ağızına bir kemik atmak, altına imza atmak, çamura taş atmak, (birine) çirkef atmak, çirkefe taş atmak, dalgasına taş atmak, düğüm üstüne düğüm atmak, gerize taş atmak, içine ateş atmak, (bir şeye) imza atmak, köpeğin ağızına kemik atmak, (birine) madik atmak, meteliğe kurşun atmak, on paraya on takla (veya taklak) atmak, ortaya balgam atmak, önüne bir kemik atmak, (birine) zar atmak, (birine) zifos atmak.*

Özne konumundaki tamlayıcı + *at-*: *benzi atmak, beti benzi atmak, beyni atmak, boyası atmak, çenesi atmak, kafasının kontağı atmak, nabızı atmak, rengi atmak, sigorta atmak, sigortası atmak, şakakları atmak, tan atmak, tepesi atmak, tepesinin tası atmak.*

Ekli belirtme ve yönelme durumundaki tamlayıcılar + *at-*: *(bir şeyi) ağızına atmak, (bir şeyi) bir köşeye atmak, elini kulağına atmak, eteğini başına atmak, fesini havaya atmak, keçeyi suya atmak, kendini ateşe atmak, kendini sokağa atmak, külahını havaya atmak, (birini) minder dışına atmak, pabucunu dama atmak, parasını sokağa atmak, parayı denize atmak, topu taca atmak.*

Çıkma durumundaki tamlayıcı + *at-*: *arkasından atmak, başından atmak, içkembeden atmak, kafasından atmak, kafadan atmak, kündeneden atmak, sırtından atmak, üstünden atmak, üzerinden atmak, vitesten atmak, yakadan atmak, yardan atmak, yüksekten atmak.*

Ekli belirtme durumundaki tamlayıcı + *at-*: *adımını atmak, kancayı atmak, kapağı atmak, köprüleri atmak, maskesini atmak, nişanı atmak, nişanını atmak, topu atmak, tozunu atmak, yorgunluğunu atmak.*

Ekli belirtme durumundaki ve durum eksiz tamlayıcılar + *at-*: *adımını geri atmak, canını dar atmak, kendini dışarı atmak.*

Yönelme ve ekli belirtme durumundaki tamlayıcılar + *at-*: *(bir şeye) imzasını atmak, (bir yere) kendini atmak, kçına tekmeji atmak.*

Eksiz belirtme ve yönelme durumundaki tamlayıcılar + *at-*: *ayak ayak üstüne atmak, bacak bacak üstüne atmak.*

Çıkma ve eksiz belirtme durumundaki tamlayıcılar + *at-*: *han kapısından teğelti atmak, hariçten gazel atmak.*

Özne konumundaki ve eksiz belirtme durumundaki tamlayıcılar + *at-*: *fareler cirit atmak.*

Araç durumundaki tamlayıcı + *at-*: *lağımla atmak.*

Çıkma durumundaki ve durum eksiz tamlayıcılar + *at-*: *paçasından tutup atmak.*

Bulunma durumundaki ve özne konumundaki tamlayıcılar + *at-*: *(birinde) şafak atmak.*

Durum eksiz ve eksiz belirtme durumundaki tamlayıcılar + *at-*: *şöyle bir göz atmak.*

Çıkma ve yönelme durumundaki tamlayıcılar + *at-*: *tundan tuna atmak.*

Araç ve eksiz belirtme durumundaki tamlayıcılar + *at-*: *(biriyle) aşık atmak.*

Yönelme durumundaki, ekli belirtme durumundaki ve durum eksiz tamlayıcılar + at-: (bir yere) kendini dar atmak.

Durum eksiz tamlayıcı + at-: desteksiz atmak, destursuz atmak, dışarı atmak, güm güm atmak, içeri atmak, kapı dışarı atmak, kesip atmak, kestirip atmak, koparıp atmak, pıt pıt atmak, silkip atmak, silip atmak, sökip atmak, üç buçuk atmak, zonk zonk atmak.

5. Sonuç

Türkçe Sözlük'te (2011) yer alan at- fiiliyle kurulmuş anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiillerin incelendiği bu çalışmada Türkçe Sözlük'ten 250 anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiil derlenmiştir. Bunlardan 63'ü birden fazla isim unsurundan oluşmaktadır. 250 anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiilde toplam 307 isim unsuru kullanılmıştır. Söz konusu birleşiklerin isim unsurunun hangi oranda Türkçe kökenli olduğunu belirleyebilmek için birleşikler isim unsurunun kökeni bakımından incelenmiştir. 250 anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiilde kullanılan 307 isim unsurundan 144'ü Türkçe, 123'ü yabancı kökenlidir. 40 isim unsuru ise "diğer" grubunda yer almaktadır. Yabancı kökenli isim unsurlarından 84'ü Arapça ya da Farsça kökenli; 39'u ise Fransızca, İtalyanca, Rumca, İngilizce, Ermenice, Moğolca ya da İspanyolca kökenlidir. At- fiiliyle kurulan anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiillerin isim unsurlarının dağılımı Tablo 1'deki gibidir:

Tablo 1. İsim unsurlarının dağılımı

Türkçe isim unsurları	144
Arapça isim unsurları	44
Farsça isim unsurları	40
Fransızca isim unsurları	12
İtalyanca isim unsurları	9
Rumca isim unsurları	9
İngilizce isim unsurları	6
Ermenice isim unsurları	1
Moğolca isim unsurları	1
İspanyolca isim unsurları	1
Diğer isim unsurları	40
Toplam	307

"Diğer" adı altında değerlendirilen isim unsurları bir yana bırakıldığında dahi Tablo 1'deki veriler at- fiiliyle kurulan anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiillerde Türkçe kökenli isim unsurlarının daha fazla olduğunu göstermektedir. Yabancı kökenli isim unsurları arasında Arapça ya da Farsça olanlar kimi araştırmacıların da değindiği gibi (Ergin, 2009, s. 387; Zülfikar, 2009, s. 435) dikkat çekecek ölçüde ağır basmaktadır.

Türkçe Sözlük'te (2011) at- fiiliyle kurulmuş anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiillerin 98'i yalnızca Türkçe isim unsuru içermektedir. At- fiiliyle kurulmuş olan birleşiklerden birden fazla isim unsuru içerenlerin 25'inin isim unsurlarından en az biri Türkçedir. Söz konusu birleşiklerin 8'i Farsça ve Türkçe, 8'i Türkçe ve diğer isim unsurları, 7'si Arapça ve Türkçe, 1'i Moğolca ve Türkçe isim unsurları içermekte; 1'i ise Farsça, Türkçe ve diğer isim unsurlarını içermektedir. Türkçe isim unsurlarının

yabancı kökenli isim unsurlarıyla birlikte kullanıldığı anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiillerin dağılımı Tablo 2'deki gibidir:

Tablo 2. Türkçe isim unsurlarının yabancı kökenli ve diğer isim unsurlarıyla kullanımına göre *at-* fiiliyle kurulan anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiiller

Farsça ve Türkçe isim unsurları içerenler	8
Türkçe ve diğer isim unsurları içerenler	8
Arapça ve Türkçe isim unsurları içerenler	7
Moğolca ve Türkçe isim unsurları içerenler	1
Farsça, Türkçe ve diğer isim unsurları içerenler	1
Toplam	25

Türkçe Sözlük'te (2011) yer alan 6 örnekte yabancı kökenli isim unsurları Türkçe isim unsurlarıyla kullanılmamıştır. Birden fazla isim unsuru içeren ve isim unsurlarından hiçbiri Türkçe olmayan anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiillerin dağılımı Tablo 3'teki gibidir:

Tablo 3. Yabancı kökenli isim unsurlarının birlikte kullanımına göre *at-* fiiliyle kurulan anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiiller

Arapça ve diğer isim unsurlarından oluşanlar	2
Arapça ve Fransızca isim unsurlarından oluşanlar	1
Fransızca ve diğer isim unsurlarından oluşanlar	1
Arapça ve Farsça isim unsurlarından oluşanlar	1
İngilizce ve diğer isim unsurlarından oluşanlar	1
Toplam	6

Fiil-tamlayıcı ilişkisi bakımından *Türkçe Sözlük*'te (2011) *at-* fiiliyle kurulan anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiillere ilişkin sayısal veriler Tablo 4'teki gibidir:

Tablo 4. *At-* fiilinin anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiiller içerisinde birlikte kullanıldığı tamlayıcılar

Eksiz belirtme durumundaki tamlayıcılar	126
Yönelme durumundaki tamlayıcılar	22
Yönelme ve eksiz belirtme durumundaki tamlayıcılar	18
Durum eksiz tamlayıcılar	15
Ekli belirtme ve yönelme durumundaki tamlayıcılar	14
Özne konumundaki tamlayıcılar	14
Çıkma durumundaki tamlayıcılar	13
Ekli belirtme durumundaki tamlayıcılar	10
Ekli belirtme durumundaki ve durum eksiz tamlayıcılar	3
Yönelme ve ekli belirtme durumundaki tamlayıcılar	3
Çıkma ve eksiz belirtme durumundaki tamlayıcılar	2
Eksiz belirtme ve yönelme durumundaki tamlayıcılar	2
Araç ve eksiz belirtme durumundaki tamlayıcılar	1
Özne konumundaki ve eksiz belirtme durumundaki tamlayıcılar	1

Yönelme durumundaki, ekli belirtme durumundaki ve durum eksiz tamlayıcılar	1
Araç durumundaki tamlayıcılar	1
Çıkma durumundaki ve durum eksiz tamlayıcılar	1
Bulunma durumundaki ve özne konumundaki tamlayıcılar	1
Durum eksiz tamlayıcı ve eksiz belirtme durumundaki tamlayıcılar	1
Çıkma ve yönelme durumundaki tamlayıcılar	1
Toplam	307

Tablo 4'teki veriler *at-* fiilinin anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiiller içerisinde ciddi ölçüde eksiz belirtme durumundaki tamlayıcılarla birlikte kullanıldığını göstermektedir. *At-* fiili 126 örnekte eksiz belirtme durumundaki tamlayıcı ile birlikte kullanılmıştır. Buna karşılık 22 örnekte yönelme, 18 örnekte yönelme ve eksiz belirtme, 14 örnekte ekli belirtme ve yönelme, 13 örnekte çıkma, 10 örnekte ekli belirtme durumundaki tamlayıcıyla kullanılmıştır. 15 örnekte durum eksiz tamlayıcıyla, 14 örnekte ise özne konumundaki tamlayıcıyla kullanılmıştır. Tablo 4'te görüldüğü üzere *at-* fiili bir ya da daha fazla tamlayıcıyla, 20 alt başlıkta ele alınan çeşitli tamlayıcılar ve tamlayıcı birleşimleriyle kullanılabilir. Bu durum *at-* fiilin Türkiye Türkçesinde çok anlamlılık boyutunun zengin olduğunu göstermektedir.

At- fiilinin aynı ismin farklı durum ekiyle oluşturduğu tamlayıcılarla kullanımında kimi birleşiklerde anlam değişikliği olduğu görülmektedir. Şu örneklerde farklı durum ekli tamlayıcı birleşikte anlam değişikliği yaratmaktadır: *kafa atmak* “kavga sırasında karşıdakinin yüzüne, sert ve şiddetli bir biçimde kafayla vurmak”; *kafadan atmak* “bir konu üzerinde inceleme yapmadan rastgele konuşmak, uydurmak, yalan söylemek”. *Kapak atmak* “aşırı, tıka basa dolmuş olmak”; *kapağı atmak* “sıkıntısız, rahat bir yere sığınmak, kaçıp kurtulmak”. *Posta atmak* “birini korkutmak, gözdağı vermek”; *postaya atmak* “mektup, gazete, paket vb.ni gideceği yere ulaşması için posta kuruluşuna vermek, postalamak”. *Sigorta atmak* “bir arıza sonucu sigortada elektrik akımı kesilmek”; *sigortası atmak* “çok sinirlenmek”. *Üstünden atmak* “1) bir şeyi ödev olarak kabul etmemek 2) bir şeyin kendi üzerinde bıraktığı etkiyi kaldırmak”; *üstüne atmak* “bir suçu birine yüklemek”. *Üzerinden atmak* “1) sıkıntı veren bir iş veya durumdan kurtulmak 2) işi başkasına devretmek”; *üzerine atmak* “üstüne atmak [bir suçu birine yüklemek]”.

Kimi birleşiklerde ise aynı isimle oluşturulan farklı durum ekli tamlayıcı birleşiklerin anlamında değişiklik yaratmamaktadır: *adım atmak*, *adımını atmak* “1) yürümek için ayağını öne doğru uzatıp basmak 2) mecaz bir işe ilk kez girişmek”. *İçeri atmak*, *içeriye atmak* “hapsetmek”. *İmza atmak*, *imzasını atmak* “imzalamak”. *Top atmak*, *topu atmak* “argo 1) batkılığa uğramak, iflas etmek 2) sınıfta kalmak”. *Yorgunluk atmak*, *yorgunluğunu atmak* “1) dinlenmek 2) yaptığı işten, yorgunluğu unutturan, sevindirici bir sonuç almak”.

Fiilin istemi anlam değişiklikleriyle yakından ilişkilidir ancak her istem değişikliği anlam değişikliği sonucunu doğurmayabilir. Aynı anlam farklı istem yapılarında tekrar edebilir (Doğan, 2011, 102). Yukarıdaki örnekler, *at-* fiilinin aynı ismin farklı durum ekiyle oluşturduğu tamlayıcılarla kullanımında kimi birleşiklerde anlam değişikliği olduğunu kimilerinde ise anlam değişikliği olmadığını göstermesi bakımından bu tespiti doğrular niteliktedir.

Kaynakça

- Banguoğlu, Tahsin (2004). *Türkçenin grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Baydar, Turgut (2013). İsim + yardımcı fiil şeklinde oluşan birleşik fiiller üzerine [Elektronik versiyon]. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 49, 55-66.
- Bilgegil, Kaya (1984). *Türkçe dilbilgisi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Clauson, Gerard (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth century Turkish*. London: Oxford University Press.
- Deny, Jean (1941). *Türk dili grameri*. İstanbul: İstanbul Maarif Matbaası.
- Dilmen, İbrahim Necmi (1930). *Türkçe gramer*. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Doğan, Nuh (2011). *Türkiye Türkçesi fiillerinde isteme göre anlam değişiklikleri*. Doktora Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Doğan, Ahmet Turan (2017). Türkiye Türkçesinde yardımcı fiiller üzerine. *International Journal of Language Academy*, 5/7, 192-221.
- Ediskun, Haydar (1999). *Türk dilbilgisi sesbilgisi – biçimbilgisi – cümlebilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eren, Hasan (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Basım Evi.
- Ergin, Muharrem (2009). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım Yayım Tanıtım.
- Gencan, Tahir Nejat (1979). *Dilbilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hacıeminoğlu, Necmettin (1991). *Türk dilinde fiiller*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hatiboğlu, Vecihe (1972). *Türkçenin sözdizimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kahraman, Tahir (1996). *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki fiillerin durum ekli tamlayıcıları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karaağaç, Günay (2012). *Türkçenin dil bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karaağaç, Günay (2013). *Dil bilimi terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karahan, Leylâ (1997). Fiil-tamlayıcı ilişkisi üzerine [Elektronik versiyon]. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 1997/II, 549; 209-213.
- Karahan, Leylâ (1999). *Türkçenin söz dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karahan, Leylâ (2008). *Türkçenin söz dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (1998). Türkçede birleşik fiiller ve anlam kaymaları [Elektronik versiyon]. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 1998/II, 559, 3-14.
- Korkmaz, Zeynep (2007a). *Gramer terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (2007b). *Türkiye Türkçesi grameri şekil bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özkan, Abdurrahman (1999). Türkçede fiil tamlayıcı ilişkisi ve fiillerin istem değiştirmesi [Elektronik versiyon]. *Arayışlar – İnsan Bilimleri Araştırmaları*, 1, 125-143.
- Özkan, Abdurrahman (2011). Eski Anadolu Türkçesindeki bazı fiillerin hâl ekli tamlayıcıları ve bu tamlayıcılarda zaman içinde görülen değişiklikler [Elektronik versiyon]. *Turkish Studies*, 6/1, 521-532.
- Özmen, Mehmet (2013). *Türkçenin sözdizimi*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Öztürk, Deniz (2018). *Türkiye Türkçesinde anlamca kaynaşmış-deyimleşmiş birleşik fiiller*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Subaşı Uzun, Leyla (1991). Deyimleşme ve Türkçede deyimleşme dereceleri [Elektronik versiyon]. *Dilbilim Araştırmaları*, 2, 29-39.

Tietze, Andreas (2016-2020). *Tarihî ve etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati (I-X)* (Semih Tezcan [I-IV,VII, IX], Emine Yılmaz ve Nurettin Demir, Ed.). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.

Türkçe Sözlük (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Zeynalov, Ferhad (1986). Türk dillerinde birleşik eylem meselesi [Elektronik versiyon]. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 24, 455-468.

Zülfikar, Hamza (2009). Dünden bugüne Türkçe [Elektronik versiyon]. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, XCVII/689, 435-443.